

Sjöhistoriska Samfundets grundande 1939 – några historiografiska och personhistoriska aspekter

Lars Ericson Wolke

Grundningsdagen

O nsdagen den 3 maj 1939 träffades inbjudna personer på Sjöhistoriska museet i Stockholm. Inbjudare var amiralen Otto Lybeck som också valdes att leda förhandlingarna. I den positionen redogjorde han för ett memorial som upprättats i vilket det argumenterades för bildandet av ett sjöhistoriskt samfund. Mötet beslöt också att ett sådant skulle bildas och därefter valdes en styrelse med arkivrådet Arne Forssell som ordförande och amanuensen Åke Stille som sekreterare. Mötets resultat var uppenbarligen inte helt överraskande, för inför sittande församling kunde amiralen Lybeck läsa upp hälsningstelegram från Kungliga Örlogsmannasällskapet och kaptenen Henning Hammargren¹, vid denna tid biträdande marinattaché i Rom.² Syftet med samfundet fastslogs i de första stadgarna: "Sjöhistoriska samfundet har till uppgift att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former".³ Redan från första stund framhålls således Samfundets forskningsfrämjande funktion.

Lars Ericson Wolke är professor i historia, särskilt militär historia, och verksam vid Försvarshögskolan, Stockholm. Han har tidigare varit ledamot av Sjöhistoriska Samfundets styrelse.

Därmed var Samfundet grundat och den 3 maj 1939 får anses vara dess officiella födelsedag. Men redan av detta korta referat framgår att det, föga förvånande, fanns en förhistoria.

Ett halvår tidigare, den 30 november 1938, hölls ett möte, också det på Sjöhistoriska museet, där deltagarna diskuterade möjligheterna att bilda ett "samfund för sjöhistorisk forskning". Även detta möte leddes av Otto Lybeck och vid sin sida hade han kaptenen Henning Hammargren, och bland det knappa 30-talet närvarande märks riksantikvarien Sigurd Curman och generallotsdirektören Erik Hägg. Här tycks också den före detta sjöhistoriska avdelningen vid marininstaben ha varit mangrant representerad. En odaterad dagordning som med största sannolikhet härrör sig från detta möte visar att kaptenen Hjalmar Börjeson orienterade om det år 1910 grundade brittiska The Society for Nautical Research, en uppenbar förebild för de församlade.⁴

Samtidigt pågick delvis parallella aktiviteter. Den 18 december 1938 träffades representanter för vetenskapsakademien, redarna och ångbåtsbefälhavarna, tillsammans med en representant för marinchefen, för att diskutera skapandet av "en institution för sjöfartsvetenskap i Stockholm". Vid det mötet var det tydligt att det var den samtida sjöfartsnäringsens behov som skulle studeras och ytterst underlättas.⁵ Därmed föll också frågan om i vilken grad det planerade Sjöhistoriska Samfundet också skulle ha samtidsinriktade uppgifter.

Vid novembermötet beslöt man att tillsätta en kommitté för att utreda frågan, inklusive möjligheterna till samverkan med Sjöhistoriska museet. Kommittén leddes av kommandören och marinöverintendenten Carl Ekman och där ingick bland andra arkivarie Einar Wendt vid Riksarkivet, reservofficeren och marinhistorikern Hjalmar Börjeson samt Uppsalahistorikern Åke Stille. Eftersom ett liknande arbete pågick inom Sjöhistoriska museet var det representerat genom medarbetarna Gerhard Albe, i 35 år från 1925 i ledande positioner i Sjöhistoriska museet med föregångare, och Albrekt Ellsén. Kommandören Ekman hade redan den 17 oktober 1938, i egenskap av ledamot av Sjöhistoriska museets nämnd, framhållit vikten av att museets personal ägnade sig åt vetenskaplig forskning och dessutom publicerade sina forskningsresultat.⁶

Efter fyra möten sammanfattade kommittén sitt arbete i ett memo-

rial – den text som Otto Lybeck hänvisat till vid grundningsmötet den 3 maj – som diskuterade förutsättningarna för ett sjöhistoriskt samfund. Sonderingar inom sjöfartsnäringen var tämligen nedslående då det stod klart att intresset därifrån för ett rent forskningssamfund var begränsat. Ett alternativ var att verka inom ramen för Sjöhistoriska museet, men sonderingar hos museets båda vänföreningar gjorde klart att man inte heller därifrån kunde räkna med något ekonomiskt stöd. Därmed pekade förutsättningarna mot att ett helt fristående samfund skulle bildas och med en tydlig ambition att vidga och fördjupa ”förståelsen för sjöhistoriens problem”. Kommittén föreslog också namnet ”Sjöhistoriska samfundet” på det nya samfundet.⁷ Därmed var marken beredd och i juninumret 1939 av *Sveriges Flotta* presenterade Arne Forssell det nya samfundet för en bredare publik.⁸

Så långt verkar det mesta ha gått på räls, men det var delvis bara på ytan. En första stridsfråga var storleken på styrelsen, där kommandören Ekman förespråkade en stor sådan, medan Hjalmar Börjeson drev frågan om en mindre styrelse. I ett försök att lindra motsättningarna föreslog den senare inrättandet av ett sjöhistoriskt råd, ett slags rådgivande vetenskapligt organ, inom samfundet men vid sidan av styrelsen. Börjesons tanke var att om man nu inte kunde rida spärr mot ”motsträfvornas” vurm för en stor styrelse, så kunde ”sakkunskapen” istället samlas i rådet.⁹ Med tanke på att årsmötet följande maj ändå valde en tämligen stor styrelse och även om förslaget om ett råd vann gehör, så får man nog anse att Ekmans linje hade mera framgång än Börjesons.

Förutom ordförande och sekreterare valdes vid styrelsens konstituerande möte den 4 december 1939 två ledamöter till samfundets råd: kommandören Eric Öberg, chef för Sjökrigshögskolan och bland annat tidigare redaktör för *Tidskrift i Sjöväsendet*, samt professorn Martin Olsson, ansvarig för restaureringen av både Kalmar och Stockholms slott samt Riddarholmskyrkan, till 1937 chef för Stockholms stadsmuseum och 1946 utnämnd till riksantikvarie. Rådet får nog närmast betecknas som ett redaktions- eller vetenskapligt utskott eftersom man direkt tog sig an uppgiften att diskutera utgivningsfrågor.¹⁰ För att förstå vad som egentligen hände i anslutning till dessa möten 1938-39, och inte minst varför det skedde, så bör vi emellertid lyfta blicken ovanför samfundets horisont.

Den sjöhistoriska infrastrukturen

Det dryga halvsekleet före Sjöhistoriska Samfundets bildande upplevde Sverige en osedvanligt stor och bred blomstring för historieintresset, och det tog sig en rad olika uttryck. Redan omkring år 1840 hade Riksarkivet stegvis börjat öppnas för forskare och genom 1882 års instruktion släpptes forskarna också in på Krigsarkivet. Därmed hade två viktiga steg tagits för att främja den historiska forskningen. Samtidigt började också historien att föras ut i bredare kretsar. År 1879 invigdes Artillerimuseum i det stora tyghuset på Ladugårdslandet (från 1885 kallat Östermalm) och 1884 stod basutställningarna färdiga. År 1932 bytte museet namn till det ännu gällande Armémuseum. Vid samma tid, år 1885, öppnade Livrustkammaren en basutställning i nya lokaler i Logårdsflygeln på Slottet. Från 1908 inhystes Livrustkammaren i det året innan färdigställda Nordiska museet på Stockholmsutställningens område på Djurgården.¹¹

Parallellt med denna utveckling grundades mot slutet av 1800-talet en rad sammanslutningar, som Svenska Fornminnesföreningen, Svenska historiska föreningen, Personhistoriska samfundet, fram till Karolinska förbundets grundande 1910. År 1891 manifesterades det kulturhistoriska intresset i öppnandet av friluftsmuseet Skansen. Bakgrunden var den snabba industrialiseringen och urbaniseringen som, i kombination med den massiva emigrationen till USA, för många hotade att utplåna gamla levnadsmönster och kunskaperna om bondesamhällets liv och leverne. En milstolpe i marinens publika verksamhet var Stockholmsutställningen 1897, då både flottan och armén hade egna paviljonger där de visade både historisk och modern verksamhet. Den nästan mytomspunna sommaren 1897 besöktes utställningsområdet på Djurgården av mellan 1,2 och 1,5 miljoner människor, vilket ger ett dagsgenomsnitt på 4 500 besökare.

I sin utställning satsade flottan på att, förutom modern materiel, lyfta fram historiska inslag. Exempel på det förstnämnda var den 1896 sjösatta 1:a klassens pansarbåten *Oden*, som låg förtöjd i direkt anslutning till utställningsområdet. Inne i utställningen möttes besökaren av en imponerande samling av hela 48 fartygsmodeller, kompletterade med fartygsritningar. Bland de många marinmålningarna märktes inte minst Johan Tietrich Schoultz framställningar av de viktiga sjöslagen under Gustav III:s ryska

krig 1788-1790. En särskild sektion fylldes av porträtt på enskilda sjöofficerare som, förutom marint viktiga monarker, inkluderade Erik XIV:s amiraler Jakob Bagge och Klas Kristersson Horn, till senare tiders ryktbarheter som Augustin Ehrensvärd, Otto Henrik Nordenskjöld och Gustaf af Klint. Dessa fick sällskap av flera medlemmar av skeppsbyggarsläkten Sheldon.¹²

Som bekant var frågan om de maritima utställningarna turbulent decennierna kring det förra sekelskiftet. Med sina rötter i artillerimodellkammaren 1752 och fartygsmodellkammaren från 1784 utvecklades så småningom Marinmuseum i Karlskrona. Fartygsmodellerna var länge kärnan i samlingarna, inte minst vad det gällde internationell uppmärksamhet, och först 1962 kom ordet Marinmuseum med i namnet på samlingarna.¹³

Här är inte platsen att åter diskutera den infekterade frågan om var de unika fartygsmodellerna och vissa marinmålningar hörde hemma. Men i fotspåren av 1897 års utställning skapades år 1907 ett "förberedande marinmuseum" i Arvfurstens palats (nuvarande UD vid Gustav Adolfs torg) med marinens historiska samlingar, och åren 1914-35 var Sjöfartsmuseet inhytt i sina första lokaler vid Skeppsbron (först i nr 46 och från 1925 i nr 34), om än med en magasinering av samlingarna hos navigationsskolan mellan 1920 och 1925. Först med det nybyggda museet på norra Djurgården år 1938 löstes lokalfrågan. Ända från sitt bildande i mars 1913 hade Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum varit drivande, och i många stycken avgörande, för skapandet av ett Sjöfartsmuseum i huvudstaden.

De sjökrigshistoriska samlingarna ägdes av marinförvaltningen och när Skogsinstitutet 1927 flyttade från Nobelparken till Frescati så kunde marinförvaltningen öppna ett "marinmuseum" i den byggnaden. Men det var först med förenade ansträngningar av förvaltningen och Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm, med sin ordförande konteramiralen Hans Ericson, som man lyckades intressera Wallenbergstiftelsen för frågan och därmed fick finansiella möjligheter att skapa en gemensam museilokal för sina båda samlingar, den sjöfartshistoriska och den marina, i den 1938 invigda museilokalen. Två år senare, 1940, började Föreningen ge ut sin årsbok, som från 1945 och framåt har gått under namnet *Sjöhistorisk årsbok*.¹⁴

Mitt uppe i de kamerala och organisatoriska ansträngningarna fanns också tankar om vikten av att verksamheten skulle vila på en vetenskaplig grund. I årsbok 1944 betonade etnologiprofessorn Sigurd Erixon

(ordförande i Sjöhistoriska museets nämnd) betydelsen av en fördjupad kunskap om maritima ting, byggd på fältstudier och arkivforskning, genom insamling och vetenskaplig bearbetning av sjöfartens minnen och utveckling.¹⁵ Föga förvånande framhöll Erixon betydelsen av fältstudierna, intervjuer och iakttagelser på plats, vid sidan av arkivstudierna och föremålsinsamlandet. Denne var under mellankrigstiden pionjär med att utveckla det etnologiska fältarbetet, i synnerhet i studiet av seder och bruk i de få oskiftade byar som ännu fanns kvar i landet.¹⁶ Den etnologiska traditionen hade då redan sedan tidigt 1930-tal tagits upp och utvecklats av Olof Hasslöf i hans banbrytande studie av västkustfiskarna, som kom att tryckas 1949.¹⁷

Det är dock viktigt att komma ihåg att föreningen inte var den första, tvärtom grundades 1912 Nautiska föreningen (från 1917 omdöpt till Föreningen Göteborgs sjöfartsmuseum) i Göteborg, som 1915 kunde göra sina samlingar tillgängliga. I samband med Göteborgsutställningen 1923 ingick en stor nautisk del, innan ansträngningarna 1933 kröntes med invigningen av Sjöfartsmuseets i Göteborg nuvarande byggnad. De marina intressena tillvaratogs också i olika avseenden av Kungliga Örlogsmannasällskapet och Föreningen Sveriges Flotta (1906) och genom deras skrifter, i synnerhet *Tidskrift i Sjöväsendet*, skedde också en viktig publicering av historiska artiklar. Inte desto mindre var avsaknaden av en stabil forskningsbas för den marina historien påtaglig, och det blev tydligare i hägnet av ansträngningarna att ge den sjöhistoriska verksamheten en solid vetenskaplig bas.

År 1873 hade Sverige fått en generalstab efter tysk förebild och inom denna fick forskningen en institutionell bas genom inrättandet av en krigshistorisk avdelning. År 1878 blev Krigsarkivet en del av den krigshistoriska avdelningen, med den uttalade uppgiften att förse krigshistoriska avdelningens forskare med empiriskt källmaterial. Men, och detta är avgörande i det här sammanhanget, såväl avdelningen som arkivet var inriktade på forskning om lantförsvarets historia, medan de marinhistoriska frågorna var lämnade därhän.¹⁸

Det stegvisa öppnande av Riks- och Krigsarkiven för forskare hade således bara delvis en betydelse för marinhistorikerna, och av det enkla skälet att lejonparten av de marina arkiven förvarades på annan plats. Från

1840- och 50-talen förvarades delar av de äldre marina arkiven i tyghuset på Skeppsholmen.¹⁹ Här återfanns bland annat de skeppsgårdshandlingar som idag förvaras i Riksarkivet och de äldre marina räkenskaper som nu befinner sig i Krigsarkivets vård. På Riddarholmen befann sig samtidigt, i marinförvaltningens hus, över 3 000 volymer ur amiralitetskollegiets äldre arkiv från tiden före 1803. Dessa handlingar överfördes 1879 till Skeppsholmen. Efter vissa nybyggnadsarbeten i tyghuset på Skeppsholmen skapades "ett verkligt sjökrigsarkiv", som under 1880-talet tillfördes leveranser från såväl Krigs- som Riksarkiven. Men tanken på ett stort arkiv i flottans egen regi förblev till väsentliga delar en dröm.

Rent formellt skapades nämligen aldrig ett Sjökrigsarkiv, trots de stora arkivmängder som strax innan sekelskiftet 1900 befann sig i marinens vård. Visserligen diskuterades 1910 ett gemensamt försvarsarkiv, men idén stupade, bl.a. på grund av önskemål om en samlad lokallösning som också inkluderade Riksarkivet, men också på motstånd från marinens sida. Man fruktade att en sådan lösning skulle innebära att de marinhistoriska perspektiven helt skulle komma i skymundan för de lantmilitära. Det är också här, i arkivet på Skeppsholmen, där de länge oordnade handlingarna började nyttjas för forskningen.

År 1884 utkom det pensionerade amiralitetskammarrådet Per Olof Bäckström med en diger bok om *Svenska flottans historia*. Boken var det första moderna försöket att skriva flottans historia och som sådan fick den positiva omdömen, men kritiken mot mängden av faktafel var inte heller nådig. Mest kritisk var en kamrer vid flottans station i Stockholm, Axel Zettersten, i en recension i *Tidskrift i Sjöväsendet*. Zettersten framhöll inte minst att kontroller i arkivmaterialet på punkt efter punkt blottade felaktigheter i Bäckströms bok.

Självt hade Zettersten år 1879 fått i uppdrag att utöva tillsyn över de marina arkiven i tyghuset på Skeppsholmen och därmed inleddes ett mångårigt ordningsarbete. I en tid när arkivtjänstemännen på Riksarkivet ordnade handlingarna ämnesvis, till exempel efter ett specifikt krig och oavsett var någonstans i förvaltningen handlingarna en gång hade skapats, så var Zettersten betydligt mera modern i sitt arkivarbete. Han ordnade arkiven efter den myndighet och verksamhet som en gång skapat dem. Med denna "proveniensprincip" föregrep han den civila arkivvården med ett par decennier.

Under detta arbete blev Zettersten mer och mer inställd på att skriva flottans historia, och på det sättet skapa det historieverk som han på goda grunder menade att Bäckström misslyckats med. År 1890 utkom det drygt 500 sidor tjocka verket *Svenska flottans historia. Åren 1522-1634*, en bok som snabbt fick ett gott erkännande, bland annat av Herman Wrangel, en av landets mest erfarna marinhistoriker vid denna tid, i en recension i *Tidskrift i Sjöväsendet*. Arbetet fortsatte och 1903 utkom den andra delen av Zetterstens verk, nu täckande perioden 1634-1680.²⁰

Marinens "försvar" av de egna arkiven ska rimligen ses som en del av ett större komplex, nämligen försvarsgrensmotsättningarna mellan armén och marinen. Dessa hade också en formell grund, nämligen att ända till 1920 fanns två departement för försvaret, ett lantförsvarsdepartement och ett sjöförsvarsdito. Det var också först år 1906 som general- och marinstaberna enades om en gemensam försvarsplan, och det först efter hårda påtryckningar från politisk nivå i form av den liberala regeringen Karl Staaff.²¹

I praktiken hade således en klar gränslinje dragits mellan det lantmilitära Krigsarkivet och flottans arkivsamlingar på Skeppsholmen och i Karlskrona. Med början 1915 levererades under en 15-årsperiod marina arkiv från Skeppsholmen och Karlskrona också till Riksarkivet, inte till det lantmilitära Krigsarkivet. Redan 1922 hade den unge arkivtjänstemannen Arne Forssell i Riksarkivet fått i uppgift att börja ordningsarbeten i arkivmassorna på Skeppsholmen, då totalt 2 300 hyllmeter handlingar.²² Detta val av arkivinstitution blev synnerligen tydligt när en större arkivleverans i mitten av 1920-talet förbereddes i Karlskrona. År 1929 levererades 2 500 volymer ur Karlskronabasens äldre arkiv till Riksarkivet. Därmed dog i praktiken slutgiltigt tanken på ett särskilt sjökrigsarkiv i flottans egen regi.²³ De inlevererade marinarkiven placerades på Riksarkivets Östermalmsavdelning, det borgliknande kvinnofängelset som 1925 hade övergått i Riksarkivets ägo.

Ur arkiv- och forskningssynvinkel kan man så här i efterhand konstatera att det fanns klara fördelar med att de marina arkiven hamnade i Riksarkivet. Här arbetade under en lång följd av år amanuensen Einar Wendt och reservkaptenen Hjalmar Börjeson med omfattande ordningsarbeten i Flottans arkiv, arbeten som lade en solid grund för framtida forskning i de äldre marina arkiven. Einar Wendts intresse för flottans arkiv fortsatte även se-

dan han blivit föreståndare för Östermalmsavdelningen, och ända till dess han år 1941 utnämndes till arkivråd och överväldigades av andra arbetsuppgifter.²⁴

Först år 1943 fick Krigsarkivet formellt ansvar för arkivtjänsten inom samtliga myndigheter som lydde under Försvarsdepartementet, och när arkivets nya ämbetsbyggnad på Banérgatan uppe vid Gärdet (vägg i vägg med Tre Vapen-komplexet) stod färdig kunde under november och december 1947 inte mindre än 24 000 marina arkivvolymerna flyttas från Riksarkivet till Krigsarkivet.²⁵ Vid samma tid, 1947-48, inskränktes också Sjöhistoriska museets rätt att förvärva marina arkivhandlingar till förmån för Krigsarkivet.²⁶ Denna bakgrund förklarar varför de marinhistoriska forskarna under flera decennier nästan helt lyser med sin frånvaro i Krigsarkivet. De hittade helt enkelt sitt källmaterial på annan plats.²⁷

Sjöhistoriska avdelningen

Mot bakgrund av den närmast totala lantmilitära dominansen vid krigshistoriska avdelningen så är det inte förvånande att det inom marinen väcktes tankar om att inrätta en egen historisk avdelning. Marinstaben grundades 1884 men det var först i och med den Kungliga kungörelsen av den 29 maj 1896 (som trädde ikraft 1 oktober samma år) som staben ålades att också "verkställa sjökrigshistoriska forskningar". Staben var vid denna tid delad i två avdelningar, en mobiliserings- och statistisk avdelning, och en kommunikationsavdelning, och det var den senare som också fick sjökrigshistorien på sin lott. De första åren huserade man i Sparreska palatset på Riddarholmen, men flyttade snart till Långa raden på Skeppsholmen.

Sedan dröjde det gott och väl en tredjedels sekel innan det 1929 inrättades en sjöhistorisk detalj direkt underställd chefen för marinstaben. Det är inte utrett varifrån initiativet kom men med tanke på att marinstabschefen från 1927 var Otto Lybeck, med ett omfattande eget marinhistoriskt författarskap, så ligger det nära till hands att förmoda att det var han som låg bakom inrättandet av detaljen. Den förste medarbetaren vid den sjöhistoriska detaljen var reservkaptenen Hjalmar Börjeson som verkat vid staben sedan juni 1928, och i november 1929 fick han sällskap av kommandör-

kaptenen av 2. graden Georg Hafström.²⁸ Båda skulle utgöra stommen i verksamheten under en rad följande år.

Från den 1 juli 1931 uppgraderades den sjöhistoriska verksamheten till en avdelning med egen chef. Initiativet kom från marinstaben och nu skulle en särskilt utpekad befattningshavare vara ansvarig för ledningen av den sjöhistoriska forskningsverksamheten (en pensionerad eller till reserven hörande officer). Denne skulle vara chef för den nya avdelningen och vid sin sida ha en arkivarie (kallad marinarkivarie), som skulle vara en extra ordinarie tjänsteman i Riksarkivet, och med fortsatt anställning vid arkivet bistå avdelningen med upplysningar och informationer.

Riksdagen biföll regeringen proposition men ville samtidigt få ytterligare upplysning om marinarkivariens ställning och, inte minst viktigt, den sjöhistoriska avdelningens tänkta samverkan med Generalstabens krigshistoriska avdelning. Därefter fattades formella beslut den 24 juli och 2 oktober 1931 och slutligen en generalorder den 16 november 1931. Utifrån erfarenheterna från den sjöhistoriska avdelningens första budgetår 1931-32 återkom regeringen till riksdagen 1932 med en proposition, som antogs och därefter kunde Kungl Maj:t den 22 april 1932 fastställa den sjöhistoriska avdelningens stat. Lokaler fick avdelningen genom Riksarkivets tillmötesgående i anslutning till dess fjärde avdelning (som förvarade de marina arkiven) i arkivets avdelning i det f.d. Östermalmsfängelset på Östermalmsgatan 26.²⁹

Avdelningens förste chef blev Gunnar Unger (1871-1952). Jan Glete har med rätta formulerat att "Unger var under första hälften av 1900-talet en ledande kraft inom flottans historieskrivning".³⁰ Dessutom hade han en gedigen sjöofficersbana bakom sig. Han började sin sjöofficersbana som fartygschef på torpedbåten *Blixt* 1904, för att nästan två decennier senare bli chef för 1:a pansarbåtsdivisionen med *Oscar II* som chefsfartyg. Den 4 maj 1931 tog han avsked och inträdde som konteramiral i reserven, för att redan den 1 juli samma år knytas till den sjöhistoriska avdelningen som chef.

Unger hade tidigt visat sitt historieintresse och var en av dem som 1910 undertecknad det uppprop som samma år skulle leda till bildandet av Karolinska Förbundet.³¹ Unger publicerade en rad tunga marinhistoriska arbeten som *Illustrerad svensk sjökrigshistoria* (1907, 1923), *Karl XII och Östersjökriget 1715* (1928) och *Sjömaktens inflytande på Sveriges historia åren 1700-1927* (1927). Mot slutet av sin bana, år 1946, gav han ut den

fortfarande mycket läsvärda och användbara *Skeppsholmsbilder*.³² Vid sidan av sina större arbeten publicerade Unger år 1938 en viktig uppsats i vilken han, efter gedigen arkivforskning, kunde degradera Lars Gathenhielm ("Lasse i Gatan") från sjöhjälte till "en i hög grad förslagen, hänsynslös och om medlen föga nogräknad kaparredare".³³

Under avdelningens sista månader, mellan den 1 oktober 1936 och den 30 juni 1937, var Georg Hafström dess chef. Även han inledde sin karriär som fartygschef på torpedbåt (*Torpedbåten nr 83*, 1908), innan han knappt ett par decennier senare blev fartygschef på kanonbåten *Svensksund* och slutligen sekond på pansarkryssaren *Fylgia*. Hafström utnämndes till kommandörkapten av 2:a graden den 4 maj 1931 och den 1 juli samma år knöts han till den sjöhistoriska avdelningen. Hafström hade en obetydlig vetenskaplig meritering före 1931, men det kompenserades snart med flera skrifter i sjöhistoriska avdelningens regi och därefter följde inte minst under 1950-talet ett antal banbrytande böcker och uppsatser, ofta med anknytning till det 1959 bärgade *Vasa*.³⁴

Den 1 maj 1934 knöts historikern Carl-Fredrik Palmstierna till avdelningen. Han hade två år tidigare disputerat i Stockholm på en avhandling om förhållandet mellan Sverige, Ryssland och England 1833-55, med en betoning på den orientaliska frågan. Vid Gustav VI Adolfs trontillträde 1950 blev han kungens handsekreterare med ansvar för dennes privata bibliotek. I sina memoarer har Palmstierna tecknat en kort och nostalgisk bild av den sjöhistoriska avdelning som han steg in i på det gamla Östermalmsfängelset:

Bra angenämt var att få göra med sjöfolk: den rikt begåvade, flyhänste marinstabschefen Otto Lybeck samt avdelningschefen amiral Gunnar Unger, bägge sjöhistoriker av rang. På dessa hedersmän passade förvisso Goethes aforism att 'die grössten Vorteile im Leben überhaupt, wie in der Gesellschaft, hat ein gebildeter Soldat', två djupt bildade marinofficerare således. Mellan Unger och Palmstierna tycks ett personligt förhållande ha etablerats, som upprätthölls brevlades när den senare under vinterkriget låg som frivillig vid fronten i Salla.

Det förelåg därmed en viss kontrast till stämningen hos värdfolket Riksarkivet och då i synnerhet den närmaste grannen i form av de marina arkiven: "Kuschad av sektionsschefen Waern vårdade den snälle, något ängslige

Einar Wendt här flottans stora arkiv. Det är att beklaga, att han aldrig hann färdigställa sitt magnum opus om Amiralitetskollegium.”³⁵

Den sjöhistoriska avdelningens första bok utkom 1932 i form av Ungers verk om *Gustav III vid Viborg och Svensksund*, ett arbete som byggde på gedigen arkivforskning. Därefter följde två arbeten av Hafström om Nyhamn respektive Fredrikshamns- och Svensksundsmedaljerna, medan Unger i tre skrifter granskade Johan Tietrich Schoultz som marinmålare, förspelet till Karlskronas grundläggande som örlogsstation och flottans generaladjutanter. Slutligen behandlade E Bergman en titulatursfråga, huruvida amiralgeneral eller generalamiral var det rätta. Förutom Ungers inledande bok utgjordes avdelningens följande sju skrifter av uppsatser som trycktes i *Tidskrift i Sjöväsendet*.³⁶ I brist på eget organ för publicering lutade sig den sjöhistoriska avdelningen starkt mot Örlogsmannasällskapet.

Samverkan mellan de två försvarshistoriska avdelningarna tycks till en början ha varit i det närmaste obefintlig. Till det bidrog säkert också den fysiska åtskillnaden, även om den inte var särskilt överväldigande. Medan sjöhistorikerna ända från början var lokaliserade i Riksarkivets Östermalmsavdelning vid Östermalmsgatan 26, var deras armékollegor placerade i provisoriska lokaler, dels i Försvarsdepartementets byggnad i Storkyrkobrinken 7, dels i Vetenskapsakademiens f.d. hus på Wallingatan. Efter sammanslagningen 1937 var den nya avdelningen placerad i militärstabsbyggnaden, Grå huset, på Östermalmsgatan 87, men det som nu kallades krigshistoriska avdelningens marindetalj hann aldrig flytta in i Grå huset innan krigsutbrottet 1939. Då fick krigshistoriska avdelningens lantmilitärer åter flytta för att ge plats åt Försvarsstabens ökade lokalbehov, och tränga ihop sig i en femrumslägenhet på Lützengatan 7, med två medarbetare utlokaliserade vid Hotell Anglais på Humlegårdsgatan.³⁷

I drygt tre decennier, mellan 1890 och 1922 stod kriget 1808-1809 i fokus för den krigshistoriska avdelningen, som publicerade nio volymer om krigets olika aspekter. Även om striderna till lands dominerade, så var det uppenbarligen viktigt för avdelningen, i planerings- och det inledande arbetsskedet på 1880-talet, att också täcka in sjöstriderna på ett professionellt sätt. Vid denna tid fanns ju ingen sjöhistorisk avdelning, bara enskilda marinhistoriker, varför avdelningen gav uppdraget till Herman G W Wrangel (vars bror Gustaf var verksam vid avdelningen).

Herman Wrangel var en av sin tids främsta marina skriftställare och var lärare i navigation vid Sjökrigsskolan och i sjökrigskonst vid både Sjökrigshögskolan och Krigshögskolan. Även om han publicerade texter i *Sveriges krig 1808-1809* under en lång följd av år kan man misstänka att en stor del av dessa texter utarbetades innan han 1909 blev chef för kustartilleriet och dessutom med tunga uppdrag drogs in i det statliga utredningsväsendet. Men även därefter fann han tid att engagera sig i Föreningen Sveriges Flotta, Marinlitteraturföreningen och Svenska historiska föreningen.³⁸ Efter sin pensionering som generallöjtnant återkom Wrangel 1928 med en bibliografi över marin litteratur 1901-1925, utgiven av Marinlitteraturföreningen, och en viktig föregångare till den betydligt mycket större bibliografi som Uno Willers år 1956 gav ut i Samfundets regi.³⁹

Med början år 1885 inledde Herman Wrangel omfattande forskningar i de marina arkiven i Stockholm och Karlskrona. Redan i det första bandet som utkom 1890 medverkade Wrangel med ett avsnitt om flottorna. I det andra bandet (1895) stod brodern Gustaf Wrangel för ett marint avsnitt. I det fjärde bandet (1905) finns betydande marina avsnitt, men här har vi inga uppgifter om författarskapet. Istället återkom Herman Wrangel i det åttonde bandet (1921) med ett tungt bidrag om händelserna till sjöss intill slutet av 1808.⁴⁰ Med detta viktiga undantag så lyser de marinhistoriska studierna i stort sett med sin frånvaro i krigshistoriska avdelningens arbete.⁴¹

År 1920 tog chefen för generalstaben, Lars Tingsten, beslut om att krigshistoriska avdelningen skulle inleda arbetet på en historik över Gustav II Adolfs fälttåg. Omfattande excerperingar i svenska och utländska arkiv inleddes och snart drog arbetet ut på tiden. Egentligen var syftet att vara klar till Lützenminnet 1932, men först mellan 1936 och 1939 kunde man publicera totalt åtta massiva volymer på runt 4 000 sidor. Denna enorma textmassa, som än idag ingen forskare kan förbigå, täckte då "endast" perioden 1611-1632, i motsats till de första planerna som syftat till att täcka hela den svenska krigsinsatsen i trettioåriga kriget, ända fram till år 1648. Men resultatet blev en milstolpe i svensk militärhistorisk forskning.⁴²

Det var Gustav Adolf-verket som också öppnade dörren för ett samarbete mellan de två krigshistoriska avdelningarna. På våren 1932 inleddes en närmare samverkan mellan de båda avdelningarna, sedan de för-

sta tankarna på en samverkan ventilerats redan på senvintern 1929. Samarbetsprojektet gick ut på att den sjöhistoriska avdelningen skulle utarbeta en volym om sjökriget inom ramen för det stora Gustav Adolf-verket.⁴³ Här tycks krigshistoriska avdelningens chef (1929-33) Helge Jung aktivt ha månat om en god relation till de marina kollegorna, inte minst inom ramen för Gustav Adolf-projektet.

Resultatet trycktes år 1937 i form av Generalstabsverkets bilagsband I: "Sveriges sjökrig 1611-1632", omfattande 373 sidor. Boken är det i särklass mest omfattande verket (såväl mätt i forskningsinsats som i antalet tryckta sidor) som sjöhistoriska avdelningen producerade. Boken bygger på en omfattande arkivforskning, men det är talande att inga referenser görs till samlingar i Krigsarkivet, utan det är i Riksarkivet, Kammararkivet och viktiga arkiv i Dresden och Wien som man har funnit sina källor. De utländska arkivhänvisningarna bygger av allt att döma på excerperingsarbete som krigshistoriska avdelningens medarbetare utfört.⁴⁴

Omstruktureringen 1937 och planerna på ett sjöhistoriskt samfund

Från den 1 juli 1937 omstrukturerades den högre försvarsledningen i och med den nya försvarsstabens tillkomst och generalstabens avveckling. Den krigshistoriska avdelningen slogs samman med den sjöhistoriska och den nya försvarsstabens krigshistoriska avdelning skulle nu vara gemensam för hela krigsmakten. Samtidigt gick Krigsarkivet sin egen väg och infördes under den nyinrättade arméstaben.

Den nya, sammanslagna, krigshistoriska avdelningen skulle således beakta både arméns och marinens historiska intressen, men som så ofta vid sådana här sammanslagningar gjorde sig en obalans gällande. Försvarsstabens krigshistoriska avdelning hade, åtminstone om man ser till personalstaten, en viss arméslagsida. Men icke desto mindre var ett av de första arbeten som avdelningen producerade den lilla, men innehållsrika, boken till 150-årsminnet av Svensksund. Boken gavs ut sommaren 1940, med Föreningen Sveriges Flotta och Sjöhistoriska Samfundet som utgivare, men arbetet på den hade genomförts av krigshistoriska avdelningen. En central del av arbetet utarbetades av bokens främste marinhistoriske författare,

Hjalmar Börjesson, medan resten av texterna – skrivna av historikern Åke Stille och överstelöjtnanten i I 4:s reserv Hugo Jungstedt – byggde uttryckligen på arbeten av Arnold Munthe, Oscar Nikula och Gunnar Unger.⁴⁵ Då Ungers skrift om Gustav III och sjökriget 1790 gavs ut som Sjöhistoriska avdelningens första bok år 1932, kan man således lugnt hävda att Svensk-sunds-boken i väsentliga delar utgör något av en syntes mellan Sjöhistoriska avdelningens arv och Sjöhistoriska samfundets begynnande publicerings-verksamhet.

I kretsar både inom och utom den gamla sjöhistoriska avdelningen fanns uppenbarligen en oro för att de sjömilitära aspekterna inte skulle tillgodoses inom den nya, sammanslagna, krigshistoriska avdelningen. Man kan också ana en oro för att den krigshistoriska avdelningen tenderade att ägna sig åt alltför moderna ämnen. Analyser av det första världskrigets taktiska och operativa utveckling var väl en sak, men nu (1938-40) publicerades ett tvåbandsverk om det spanska inbördeskriget redan innan detta var avslutat, och tankar fanns möjligen också på en analys av det pågående japansk-kinesiska kriget. Sådana tankar vädrades också i pressen. En person som uppenbarligen kände en sådan oro var Georg Hafström, trots hans uttalande respekt för den lantmilitära krigshistoriska avdelningens vetenskapliga kompetens och samarbetsförmåga med sjöhistorikerna, närmast inom ramen för Gustav Adolf-projektet. I januari 1938 betonade Hafström viktigt att avdelningen sysslade med att "författa och utgiva fäderneslandets krigshistoria". "Det moderna krigsstudiet" borde andra avdelningar inom försvarsstaben ägna sig åt.⁴⁶

Farhågorna från värnarna av den äldre historien besannades delvis de kommande åren. Krigshistoriska avdelningens fokusering på samtidshistoria blev än tydligare i början andra världskriget och boken till 300-årsminnet av slaget vid Femern 1944, skedde uttryckligen på initiativ av och i samverkan med Sjöhistoriska Samfundet. Visserligen hade Carl Fredrik Palmstierna, Georg Hafström och Hjalmar Börjeson överförts till den nya sammanslagna avdelningen 1937, men kraven på en mera modern inriktning på forskningen var tunga. Det gällde inte minst sedan ÖB general Thörnell 1941 gav avdelningen i uppdrag att skriva den ännu pågående försvarsberedskapens historia.

Den sammanslagna avdelningens förste chef, majoren Olof Norman,

avsatte inga tyngre spår i verksamheten, men 1941 efterträddes han av översten Olof Ribbing, som redan hade ett förflutet inom avdelningen. Med Ribbing kom en drivande kraft som, med sin erfarenhet som NF-representant i inbördeskriget i Spanien, såg till att fullfölja verket om det spanska inbördeskriget. Med sin internationella inriktning hade Ribbing redan 1938 valts till ordförande i den då grundade Svenska militärhistoriska kommissionen, en del av den samma år bildade Commission Internationale d'Histoire Militaire, till vilken ett antal nationella kommissioner anslöts. Längre fram, från 1950, skulle Ribbing under en tioårsperiod fungera som den internationella militärhistoriska kommissionens president.⁴⁷

I denna nya miljö kan man tycka att den på äldre svenska epoker inriktade sjöhistoriska verksamheten hade svårt att passa in, men ironiskt nog skapade beredskapsåren ett slags respit för sjöhistorikerna. Redan efter två år tvingade, som nämnts, krigsutbrottet krigshistoriska avdelningen att flytta till en lägenhet på Lützengatan. Den lilla marindetaljen (Börjesson och Hafström), som aldrig hade hunnit flytta in i Grå huset, fick än mindre plats här och fortsatte att bo kvar hos Riksarkivet på Östermalmsgatan. Först den 8 september 1947 kunde avdelningen samlokaliseras och det i Krigsarkivets nybyggda hus på Banérgatan 64, uppe på Fågelbacken vid Gärdet.⁴⁸ Här anar vi med andra ord viktiga delar av drivkrafterna och stämningarna "i tiden" då tanken på skapandet av ett sjöhistoriskt samfund väcks och tar form. Avvecklingen av en självständig sjöhistorisk avdelning inom marinstaben sommaren 1937 är en viktig faktor i detta sammanhang.

Några av de drivande krafterna

Vilka var då männen i denna inre krets som drev på och på ett framgångsrikt sätt löste frågan om skapandet av ett sjöhistoriskt samfund? Det kan finnas anledning att titta närmare på några av de mera framträdande "pionjärerna". Arne Forssell (1887-1974) gjorde en både politisk och vetenskaplig bana. Som historiker sysslade han mest med frågor rörande administrationshistoria, alltifrån avhandlingen om *Ministerier och kollegier. Studier i departementalreformens förhistoria* (1918), vilket resulterade i en rad skrifter om det Kungliga kansliets, utrikesförvaltningens och mantalsskrivning-

ens historia. Inriktningen mot statens olika organ låg inte bara i tiden utan var också naturligt för den som var den store Uppsalaprofessorn Harald Hjärnes lärjunge.

Politiskt stod han till höger och var aktiv i försvarsrörelsen under första världskriget innan han 1919-30 (med ett uppehåll i början av 20-talet) satt i andra kammaren för Allmänna valmansförbundet (högerpartiet) och var bland annat ledamot av konstitutionsutskottet. Forssell var också ledamot av styrelsen för Allmänna valmansförbundet under flera år och mellan 1927 och 1931 ordförande i partiets ungdomsförbund, Sveriges nationella ungdomsförbund (SNU). Efter en tvist med partiledningen om vikten av att engagera ungdomar politiskt lämnade han 1931 partipolitiken. Därmed hann han försvinna innan konflikten mellan moderparti och ungdomsförbund år 1934 ledde till att SNU helt uteslöts ur högerpartiet, som istället byggde upp ett nytt, demokratiskt oantastligt, ungdomsförbund under den unge Jarl Hjalmarson.⁴⁹

Men ännu 1932 dyker Forssell upp som en av Fosterländska Förbundets kandidater inför valet. Förbundet hade sina rötter i den moderata högern 1916, men drev nu mot fascism och nazism med en aktiv politik för att i kamp mot den politiska vänstern vinna ungdomens röster som en ledstjärna. Därefter tycks hans öppna politiska engagemang helt ha upphört. Vid sidan av det politiska engagemanget utvecklade Forssell en omfattande publicistisk verksamhet med redaktörskap och medarbetande i publikationer som *Vårdkasen*, *Svensk Lösen*, *Göteborgs aftonblad – Göteborgs dagblad* och *Det nya Sverige*, innan han efter 1924 i stort sett lade det publicistiska arbetet på hyllan. Förklaringen torde vara tidsbrist eftersom han från 1922 arbetade i Riksarkivet, dit han aktivt rekryterades av riksarkivarien och partibrodern Sam Clason. Forssell blev förste arkivarie 1934 och arkivråd 1936. Hans första huvuduppgift blev, som nämnts ovan, från anställningen ordnandet av Flottans äldre arkiv på Skeppsholmen.

Forssell ägde inte bara förmågan att formulera sig skriftligt utan var också en omvitnat medryckande talare, inte minst i de frågor som intresserade honom som konstitutionella, ekonomiska och försvarsfrågor. Han kombinerade sina intressen som lärare i stats- och samhällslära vid Krigsskolan Karlberg (1926-39) och undervisade tidvis även vid Krigshögskolan och Artilleri- och ingenjörshögskolan. Forssell var av allt att döma en

person som visste vad han ville och drev sina frågor oavsett vad chefer och kollegor tyckte; intrigant skulle säkert omdömet bli från hans inte så få fiender inom arkivvärlden och den politiska sfären. Det underlättades av att han även sedan han lämnat den aktiva politiken hade kvar sina kontakter från den politiska tiden, nu på allt tyngre platser inom statsförvaltningen. Typiskt är när Forssell år 1936 befordrades till arkivråd i Riksarkivet, då ecklesiastikministern Arthur Engberg och regeringen därmed gick emot riksarkivarien Helge Almquists uttalade vilja. Kanslirådet Augustin Ehrensvärd i departementet var god vän med Forssell sedan tiden i Nationella ungdomsförbundet och kunde på förhand gratulera sin "gamle vän" till utnämningen redan innan pågående konselj hade tagit det formella beslutet.

Föga förvånande var motsättningen till riksarkivarie Helge Almquist, liksom till dennes företrädare Sam Clason, stark.⁵⁰ Detta gällde inte minst 1938 då Forssell inför departementet öppet fronderade mot Riksarkivets ledning i frågorna om en nybyggnad för arkivet och huruvida Krigsarkivet skulle fortsätta att vara självständigt eller införlivas med Riksarkivet. Förhållandet till ledningen torde inte ha förbättrats av att Forssell 1936 utsågs till den förste ordföranden i Sveriges arkivtjänstemäns förening (ARK), som, ehuru inte en fackförening i sig, uttryckligen skulle främja gemensamma intressen hos tjänstemännen hos arkivmyndigheterna. Man kan tillägga att Arne Forssell var far till poeten Lars Forssell. År 1939 stiger Arne Forssell fram som Samfundets förste ordförande, och därmed fick Samfundet en ordförande med en omfattande administrativ och litterär erfarenhet, men också en stor kontaktyta ute i samhället. Man kan däremot notera frånvaron av dokumenterade marinhistoriska intressen före 1939.

Varför blev då Arne Forssell samfundets förste ordförande? Ja, svaret torde rimligen sökas inom Riksarkivet. Inom Riksarkivets väggar hade Forssell rimligen täta kontakter med dem som på 1930-talet arbetade med flottans arkiv liksom med sjöhistoriska avdelningens medarbetare i det borgliknande huset på Östermalmsgatan. I synnerhet till Einar Wendt tycks Forssell ha haft en förtroendefull relation. Det finns också vittnesmål om att de till personlighet så olika arkivtjänstemännen förenades bland annat av ett gemensamt sjömilitärt intresse.

När Krigsarkivet år 1943 fick status av självständig myndighet med arkivansvar för hela försvaret så drev både Forssell och Wendt envist motstån-

det häremot inom Riksarkivet⁵¹, med största sannolikhet för att de insåg att de marina arkivens tid på Riksarkivet, under deras domvärjo, därmed led mot sitt slut. Så blev det också. Svaret på frågan blir en förmodan, men en ganska hyfsat underbyggd sådan, nämligen att initiativet kom från Einar Wendt. De första åren av samfundets existens visar på en synnerligen aktiv ordförande vilket verifierar Arne Forssells djupa och äkta engagemang för verksamheten.

Därmed framträder Einar Wendt som en nyckelperson. Han hade 1933 disputerat i Uppsala på en avhandling om de svenska licent- och tullinkomsterna från de preussiska hamnarna mellan 1629 och 1635. Avhandlingen var förvisso inte specifikt marinhistorisk men den gav en grundläggande kunskap om finansieringen av den svenska politiken i Östersjöområdet åren innan och i början av det svenska engagemanget i det trettioåriga kriget. I det avseendet är den än idag en viktig grundsten som ingen forskare kan förbise.⁵² Därefter kom hans forskningsintressen att alltmer bli inriktad på Amiralitetskollegiets historia, vars arkiv han vårdade.

Åke Stille blev den förste sekreteraren. Hans avhandling från 1947 behandlade Bengt Oxenstiernas roll i svensk politik under tidig karolinsk tid, men annars var han en eminent kännare av den svenska flottans historia och producerade en rad uppsatser inom ämnesområdet. Förutom engagemanget i Sjöhistoriska Samfundet, inklusive redaktörskap för skriftserien och Forum navale fram till 1946, var han också aktiv i Föreningen Sveriges Flotta och i flera år redaktör för dess tidskrift.⁵³

Georg Hafström, som redan presenterats ovan, hade ett nära samarbete med Hjalmar Börjeson. Börjeson var den store kännaren av enskilda fartyg, varvsförhållanden med mera under äldre tid. Börjeson och Hafström samarbetade flitigt med sjöhistoriska avdelningens stora arbete på sjökrigen under Gustav II Adolfs regeringstid, och när boken utkom 1937 innehöll den en mängd nya fakta och samband som inte tidigare hade varit kända, t.ex. att *Vasa* var alldeles nybyggt på Stockholms skeppsgård när hon sjönk år 1628.

Som en utlöpare av Gustav Adolf-projektet samarbetade Börjeson och Hafström också i ett försök att modernisera den skeppslista över flottans fartyg som Zettersten hade sammanställt. Listan innehöll ett betydande antal fel och var fortfarande otryckt; den förvaras ännu i Zetterstens arkiv i

Krigsarkivet.⁵⁴ En begränsad del av listan, avseende 1634-80, trycktes i den andra delen av Zetterstens historik och är av något bättre kvalitet, men alls inte bra. Arbetet på skeppslistan resulterade i att Börjeson kunde sammanställa en fartygslista för åren 1650-1699 och år 1936 trycka den i den engelske sjöhistorikern R C Andersons internationella samlingsverk av fartygslistor.⁵⁵ Det är först med Jan Gletes forskningar som man kan säga att det arbete på fartygslistor som påbörjades av Zettersten, fortsattes av Börjeson och Hafström, slutligen har fullbordats.⁵⁶ Därefter följde fleråriga arbeten på biografiska översikter över flottans officerare, vilka vid hans död 1945 bara delvis var publicerade för 1700-talet (1942), medan Georg Hafström fortsatte och slutförde arbetet på skeppshövitsmännen under 1500-talet (1949).

Göteborg var också representerat i den nya styrelsen genom Gustaf Clemensson och Olof Traung. Clemensson hade redan under 1910-talet publicerat viktiga uppsatser om karolinsk marinhistoria och hans forskningar kulminerade år 1938 med den ännu betydelsefulla avhandlingen om flottans förläggning till Karlskrona.⁵⁷ Vid sidan av arbetet på avhandlingen verkade Clemensson alltsedan 1920 som landsarkivarie i Göteborg. Traung var i många år chef för Sjöfartsmuseet i Göteborg och en eminent kännare av västsvenska marina förhållanden, inte minst Lars Gathenhielm och kaparverksamheten.

Vidgar vi blicken till hela den första styrelsen så finns det ytterligare en gemensam nämnare mellan flera av de civila historikerna (Forssell, Sture Bolin, Sven-Ulric Palme), förutom det sjöhistoriska intresset, nämligen ett aktivt engagemang i olika nationella ungdomsgrupper på den politiska högerkanten, i och utanför högerpartiet.⁵⁸ Även om de delvis tillhörde olika generationer så bör de ha lärt känna eller känt till varandra både från den akademiska och från den politiska sfären, när sonderingar gjordes för att sätta samman den första styrelsen. Notabelt är att både Palme och Palmstierna var Finlandsfrivilliga under vinterkriget.

Om vi utifrån såväl sjöhistoriskt som akademiskt och delvis politiskt perspektiv betraktar den grupp män som bildade den första styrelsen i Sjöhistoriska Samfundet så är det ett namn som skulle ha platsat där, ja, som egentligen saknas: professorn i historia vid Stockholms högskola Nils Ahnlund. Ahnlund var specialist på stormaktstidens och huvudstadens historia,

men också en produktiv popularisator med tydliga sjöhistoriska inslag i sin produktion. Politiskt hade han rört sig i samma kretsar och publicerade sig i samma tidningar som de nyss nämnda historikerna och han får anses vara de konservativa historikernas främsta namn åren runt 1937. Som en inte oviktig detalj bör man framhålla att Ahnlund genom en artikel i *Svenska Dagbladet* 1920 framförde tanken att det år 1628 sjunkna *Vasa* borde ligga på Strömmens botten nedanför Danviksklippan, och därmed ledde han forskningen på ett spår som skulle sluta med Anders Franzéns energiska letande och slutliga bekräftande av Ahnlunds tes.

Varför var då Ahnlund inte med och grundande Sjöhistoriska Samfundet? Ja, det sannolika svaret är att han var överlupen av engagemang ändå. Professuren krävde sitt och därtill kom en aldrig sinande ström av tyngre och lättare skrifter, med den väldiga 750-sidiga biografien över *Axel Oxenstierna* från 1940 som det i alla avseenden tyngsta arbetet. Den boken hade krävt en oerhörd arbetsinsats de föregående åren. Från 1934 var han också redaktör för *Historisk Tidskrift* samtidigt som han regelbundet medverkade i *Svenska Dagbladet*. Sedan kan man göra reflektionen att den oro för att den äldre sjökrigshistorien skulle sättas åsido efter 1937, som uppenbarligen anfäktade flera av Samfundets grundare, inte nödvändigtvis behövde ha upplevts som ett problem av Ahnlund, så stormaktstidsspecialist han var. Hans intressen gällde också den moderna historien och alltifrån starten 1938 var han engagerad i Utrikespolitiska institutet, och han föreläste gärna och ofta om samtidshistoriska problem, inte minst under krigsåren.⁵⁹

Vi kan med andra ord säga att Sjöhistoriska Samfundet tillkom i en tid när ett trefaldigt hot hängde över den marinhistoriska forskningen, sådan den uppfattades av den gamla sjöhistoriska avdelningens medarbetare och tillskyndare, nämligen den genomförda sammanslagningen av de båda krigshistoriska avdelningarna med en befarad kvävning av den marina delen, men också en hos de huvudagerande uppfattad hotbild av en överflyttning av de marina arkiven från Riksarkivets Östermalmsavdelning till Krigsarkivet. Utöver detta fick den sammanslagna krigshistoriska avdelningen en påtaglig förskjutning i sin forskning och publicering mot samtidshistoriska ämnen.

Dessutom innebar förändringarna vid denna tid också att sjöhistoriska avdelningens gamle tillskyndare viceamiralen och marinstabschefen Otto

Lybeck avgick år 1936. Han efterträddes av Charles de Champs som tillförordnad chef, innan denne 1937 blev chef för marinen.⁶⁰ Otto Lybecks agerande i processen som 1938-39 ledde till samfundets bildande låter oss ana att han försökte dra försorg om den sjöhistoriska forskningen i form av ett fristående samfund, när den tvingats lämna den fann han ett decennium tidigare skapat åt den inom marinstaben. Lite förenklat kan man med andra ord säga att utan försvarsstabens tillkomst 1937 och därmed skapandet av den sammanslagna krigshistoriska avdelningen, så är det mycket möjligt att vi aldrig, i alla fall inte vid denna tidpunkt, hade fått något sjöhistoriskt samfund. Istället hade vi nästa år kanske kunnat samlas för att fira den sjöhistoriska avdelningens 85-årsjubileum.

Bilaga:

*Ledamöter av den första styrelsen, vald 3/5 1939:*⁶¹
Ordförande Arne Forssell (vald till årsmötet 1941)

Valda till årsmötet 1940:

Professor Sture Bolin, Lund
Landsarkivarie Gustaf Clemensson, Göteborg
Förste aktuarie H Eneborg, Stockholm
Marindirektör Gustaf Halldin, Karlskrona
Direktör N E Kihlbom, Malmö
Assessor N W Lundblad, Malmö
Professor Martin Olsson, Stockholm
Amanuens Åke Stille, Stockholm
Förste arkivarie Einar Waern, Stockholm
Skeppsredare E Wetter, Göteborg

Valda till årsmötet 1941:

Kaptен Hjalmar Börjeson, Stockholm
Kommendör Carl Ekman, Stockholm
Kanslirådet Torsten Gihl, Stockholm
Museiintendent Ph Humbla, Gävle
Docent R Liljedahl, Uppsala
Överinspektör N G Nilsson, Stockholm
Fil mag S U Palme, Uppsala
Kaptен Olof Traung, Göteborg
Arkivarie Einar Wendt, Stockholm
Kommendör E Öberg, Stockholm

Noter

¹ Protokoll fört vid konstituerande sammanträde med Sjöhistoriska samfundet 3/5 1939, i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym A:1.

² Rune Kjellander, *Svenska marinens högre chefer 1700-2005. Chefsbiografier och befattningsöversikter samt Kungl Örlogsmannasällskapets ämbetsmän och ledamöter 1771-2005* (Stockholm, 2007), s. 89.

³ Stadgar bilagda ovan i not 1 anförda protokoll.

⁴ Odat. Dagordning, närvarolista samt Börjessons manus om det engelska samfundet, båda i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym F 1:1.

⁵ Odat PM om diskussionerna kring bildandet av en institution för sjöfartsvetenskap, i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym F 1:1.

⁶ Ekmans PM om Sjöhistoriska museet "såsom en vetenskaplig institution" 17/10 1938, i ovan i not 4 anförda volym.

⁷ Memorial 13/4 1939, bilagt ovan i not 1 anförda protokoll

⁸ Kopia av Forssells artikel i "Vår Flotta" i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym F 1:1.

⁹ Hjalmar Börjesson t Arne Forssell 21/4 1939 i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym F 1:1.

¹⁰ Styrelseberättelse för perioden maj 1939-april 1940 i Krigsarkivet, *Arne Forssells arkiv* volym 1.

¹¹ Lars Ericson Wolke, "I forskningens centrum? Karolinska förbundet och den historiska forskningen under 1910-talet", *Karolinska Förbundets årsbok 2010* (Stockholm, 2010), s. 7-28, speciellt s. 8-11; Lars Ericson (Wolke), "Ett verkligt Armémuseum" – Fredrik Adolf Spak och skapandet av Artillerimuseum 1877-1879, i *Meddelande XXXIX från Armémuseum* (Stockholm, 1989), s. 5-34; Barbro Bursell, "Från kunglig förrådskammare till statligt museum", i Barbro Bursell, & Anne Marie Dahlberg, red., *375 år med Livrustkammaren* (Stockholm, 2003), s. 173-190.

¹² Lars Ericson (Wolke), "Historiskt panorama eller samtidsutställning? Arméns och flottans paviljong på Stockholmsutställning år 1897", i Fred Sandstedt/Thomas Roth, red., *Athena och Ares. Till minne av vännen Bengt M Holmquist. Statens Försvarshistoriska Museer. Skrift nr 3*, (Stockholm, 1999), s. 101-120.

¹³ *Marinmuseum. Modellkammaren 250 år – ett marinmuseums födelse* (Karlskrona, 2002).

¹⁴ Gösta Webe, "Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum 75 år" och Gunnar Nordlinder, "Sjöhistoriska museet 50 år", båda i *Sjöhistoriska museet 50 år. Sjöhistorisk Årsbok 1988-1989* (Stockholm, 1988), s. 11-24 respektive s. 25-35

¹⁵ Sigurd Erixon, Förord, i *Årsbok – Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm 1944*.

¹⁶ Karl-Olov Arnstberg, *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi* (Stockholm, 1989).

¹⁷ Olof Hasslöf, *Svenska västkustfiskarna: studier i en yrkesgrupps näringsliv och kultur* (Stockholm, 1949). Jfr Henrik Alexandersson/Erika Harlitz Kern, "Möte mellan kust och hav. En historiografisk undersökning av maritimhistorisk forskning kring Kattegatt-Skagerrak", *Forum navale*, nr 71, 2015, s. 12-45, s 17f.

¹⁸ Lars Ericson (Wolke), Forskarna och Krigsarkivet, i *Krigsarkivet 1805-2005. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2005* (Stockholm, 2005), s 263-279.

¹⁹ För det följande om lokalfrågorna se Bertil Broomé, "Flottans arkiv på Skeppsholmen. Några anteckningar till dess förhistoria och äldre historia", *Forum navale*, nr. 23, 1967, s. 3-16; Björn Gäfvert, "Flottans arkiv och krigsarkivet", i *Krigsarkivet. Interna meddelanden* 1990:3, s. 7-11; Lars Ericson (Wolke), "Från Munkbron till trakten invid "ett slott vid Loire". Krigsarkivets lokalfråga i ett historiskt perspektiv", i *Arkiv, Samhälle och Forskning*, 1996:1, s. 60-82. Om förslaget till ett gemensamt Krigsarkiv för armén och marinen år 1910 samt utvecklingen 1943-47 se Leif Gidlöf, "Från kartcentral till arkivmyndighet. Krigsarkivet 1874-1943", i *Krigsarkivet 200 år. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2005*, (Stockholm, 2005), s. 28-58, speciellt s. 35-37, 52-57.

²⁰ För en ingående analys av Zetterstens betydelse som arkivarie och marinhistorisk forskare se Jan Glete, Axel Zettersten och "Svenska flottans historia", i Kent Zetterberg/Gunnar Åselius, red., *Historia, krig och statskonst. En vänbok till Klaus-Richard Böhme* (Stockholm, 2000), s. 27-44.

²¹ Arvid Cronenberg, "Säkerhetspolitik och krigsplanering. Huvudlinjer i arméns operativa planering 1906-1945", i Bo Hugemark, red., *Neutralitet och försvar. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809-1985* (Stockholm, 1986), s. 44-165, speciellt s. 58-60.

²² Bertil Broomé, "Flottans arkiv på Skeppsholmen – några anteckningar till dess förhistoria och äldre historia", *Forum navale*, nr. 23, 1967, s. 3-16.

²³ *Gäfvert 1990*.

²⁴ Erik Norberg, *Mellan tiden och evigheten. Riksarkivet 1846-1991. Skrifter utgivna av Riksarkivet 28* (Stockholm, 2007), s. 216.

²⁵ *Gäfvert 1990*.

²⁶ Krigsarkivets årsberättelser 1947-48 i Krigsarkivet, Ämbetsarkivet volym B:2.

²⁷ Lars Ericson (Wolke), *Forskarna och Krigsarkivet*, i ovan i not 18 a.a. *Krigsarkivet 200 år*, s. 263-279.

²⁸ *Utdrag ur svenska marinens rulla 1936*, s. 541.

²⁹ *Marinstaben 1884-1934. En minnesskrift utarbetad inom Marinstaben* (Stockholm, 1934), s. 63, 80.

³⁰ Jan Glete, "En styrka mest på papperet? Historiografiska synpunkter på 1700-talets svenska linjeflotta", i *Studier i modern historia tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990* (Stockholm, 1990), s. 97-122, citat s. 99.

³¹ *Ericson Wolke* ovan i not 11, a.a. 2010, s. 7.

³² *Marinstaben 1884-1934. En minnesskrift utarbetad inom Marinstaben* (Stockholm, 1934), s. 154; *Kjellander* ovan i not 2, a.a. s. 167.

³³ Gunnar Unger, Lars Gathenhielm, "Sjöhjälte eller sjörövare?", i *Karolinska Förbundets årsbok 1938* s. 287-325. Jfr Lars Ericson Wolke, *Lasse i Gatan. Kaparkriget och det svenska stormaktsväldets fall*, (Lund, 2006), s. 15-19.

³⁴ *Marinstaben 1884-1934*, s. 226. Flera av Hafströms viktigaste skrifter är samlade i hans volym *Utblickar kring tillkomsten av Wasa. Meddelanden från Statens sjöhistoriska museum XI* (Stockholm, 1968). Hafströms betydelse för Vasa-forskningen behandlas i Hans Soop, "Vasa och den vetenskapliga forskningen", i *Mitt i strömmen. En vänbok tillägnad Lars-Åke Kvarning* (Stockholm, 1996), s. 177-188.

³⁵ Carl-Fredrik Palmstierna, *Bränn dessa brev. Människor – miljöer 1921-1945* (Stockholm, 1973), s. 141, 206.

³⁶ *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan 1973* (Stockholm, 1973), s. 209 f.

³⁷ *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan 1973* (Stockholm, 1973), s. 214.

³⁸ Art. Herman Wrangel, i *Svenska män och kvinnor. Band 8* (Stockholm, 1955), s. 436; *Marinstaben 1884-1934. En minnesskrift utarbetad inom Marinstaben* (Stockholm, 1934), s. 123.

³⁹ Herman Wrangel, *Marinlitteraturen 1901-1925. Anteckningar. Marinlitteraturföreningen Nr 31*, Sthlm 1928; Uno Willers, *Svensk sjöhistorisk litteratur 1800-1943. Bibliografi utarbetad på uppdrag av Sjöhistoriska Samfundet*, Sthlm 1956.

⁴⁰ Bertil Broomé, "Krigshistoriska avdelningens förhistoria och verksamhet t o m 1917", i *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan 1973* (Stockholm, 1973), s. 173-206, speciellt s. 193-196.

⁴¹ Förutom Broomé ovan i not 40 a.a. se Lars Ericson Wolke, "För militär nytta igångsatt forskningsarbete. Krigshistoriska avdelningen och första världskriget", *Militärhistorisk Tidskrift*, 2014, s. 235-254.

⁴² För Gustav Adolf-projektet se senast Lars Ericson (Wolke), "Clio i österled. Krigsarkivets, krigshistoriska avdelningens och Gustav Adolfprojektet arkivforskningar till stormaktstidens militärhistoria i Ostpreussen under 1920-talet", i Kent Zetterberg/Gunnar Åselius, red., *Historia, krig och statskonst. En vänbok till Klaus-Richard Böhme* (Stockholm, 2000), s. 83-102.

⁴³ Einar Wendt till chefen för Marinstaben 1/2 och 2/3 1929 samt VPM av Hjalmar Börjesson 12/2 1929, samtliga i Krigsarkivet, *Marinstaben, Sjöhistoriska avdelningen* volym B:1927-1933.

⁴⁴ *Generalstabens. Sveriges krig 1611-1632. Bilagsband I: Sveriges sjökrig 1611-1632* (Stockholm, 1937), s. 2, 370.

⁴⁵ *Svensksund 1790-1940. En minnesbok utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning utgiven av Sveriges Flotta samt Sjöhistoriska Samfundet* (Stockholm, 1940).

⁴⁶ Georg Hafström t översten Wilhelm Kleen 13/1 1938, Kleen t Hafström 15/1 1938 och Kleens artikel "Svensk krigshistoria" i *Nya Dagligt Allehanda* 12/1 1938, samtliga i Krigsarkivet, *Georg Hafströms arkiv*, volym 20.

⁴⁷ Förord samt Einar Nordfeldt, "En återblick", i *Krigshistoriska studier tillägnade Olof Ribbing av vänner och medarbetare vid försvarsstabens krigshistoriska avdelning* (Stockholm, 1950), s. 7f respektive s. 9-13; Evabritta Wallberg, "Beredskapsverket – ett arbete med förhinder", i *Meddelanden från Krigsarkivet XII* (Stockholm, 1989), s. 344-360; och "Beredskapsverket – exemplet Värmland. Tillkomsthistoria och underlag för källkritiska studier", i Lars Ericson (Wolke), red., *Beredskap i väst. Sveriges militära beredskap och gränsen i väster 1940-1945. Meddelanden från Krigsarkivet XIV* (Stockholm, 1991), s. 57-76; David Kostewicz, "A 'Clearing House' for Military Historians: The International Commission of Military History from 1938 until today", i Erwin A Schmidl, ed., *75 ans Commission Internationale d'Histoire Militaire. Revue Internationale d'Histoire Militaire*, nr. 91, 2013, s. 83-138, 143.

⁴⁸ Nordfeldt ovan i not 47 a.a.

⁴⁹ Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940* (Stockholm, 1970), s. 128 och passim samt, *Sveriges Nationella ungdomsförbund och högern 1928-1934* (Stockholm, 1965), passim.

⁵⁰ Norberg ovan i not 24, a.a., s. 214f och passim; Art. Arne Forssell i *Svenska män och kvinnor. Band 2* (Stockholm, 1944), s. 571f.

⁵¹ Norberg ovan i not 24, a.a., s. 259-261.

⁵² Einar Wendt, *Det svenska licentväsendet i Preussen 1627-1635* (Uppsala, 1933).

⁵³ Lennart Rosell, "Åke Stille (1913-81)", *Forum navale*, nr. 35, 1981, s. 48f.

⁵⁴ Krigsarkivet, *Axel Zetterstens arbetspapper* volym 7.

⁵⁵ Hjalmar Börjeson, *Lists of Men-of-War, 1650-1700. Part III: Swedish ships, 1650-1699* (London, 1936). Jfr Glete ovan i not 20 a.a.

⁵⁶ Jan Glete, *Swedish Naval Administration 1521-1721. Resource Flows and Organisational Capabilities* (Leiden/Boston, 2010), s. 675-734.

⁵⁷ Gustaf Clemensson, *Flottans förläggning till Karlskrona. En studie i flottstationsfrågan före år 1683* (Uppsala 1938).

⁵⁸ Wärenstamn 1965; Birgitta Odén, *Sture Bolin: Historiker under andra världskriget* (Stockholm, 2011); Alf W Johansson, "Kontroversiell historiker och popularisator. Sven Ulric Palme 1912-1977", i Ragnar Björck/Alf W Johansson, red., *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar* (Stockholm, 2009), s. 594-604.

⁵⁹ Fakta om Ahnlund senast i Herman Schück, "Det nationella arvet levandegjort. Nils Ahnlund 1889-1957", i ovan i not 58 anf. *Svenska historiker*, s. 474-484.

⁶⁰ Kjellander ovan i not 2, a.a., s. 61.

⁶¹ Mötesprotokollet 3/5 1939 i Krigsarkivet, *Sjöhistoriska samfundets arkiv* volym A:1.

